

წერილები რუსულიდან ქართულად თარგმნა, შესავალი და შენიშვნები
დაურთო

ნიკოლოზ სარაჯიშვილმა

გიორგი ზდანოვიჩის აქამდე გამოუქვეყნებელი წერილი¹

საკვანძო სიტყვები: ხალხოსნობა, ზდანოვიჩის წერილები, რუსეთის იმპერია, ჩავარდნა, აკრძალული ლიტერატურა, ფრიჩები, მოსკოველთა წრე, სრულიად რუსეთის სოციალ-რევოლუციური ორგანიზაცია

Keywords: Narodism, Zdanovich's letters, Russian Empire, failure, Prohibited literature, Frichs, Circle of Moscovite, Social-Revolutionary Organization of all Russia

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ბევრი ქართველი რევოლუციური მოღვაწე აქტიურ მონაწილეობას იღებდა რუსულ საზოგადოებრივ თუ სოციალ-პოლიტიკურ მოძრაობებში. ერთ-ერთი ასეთი პიროვნება სწორედ გიორგი ზდანოვიჩ-მაიაშვილია. ის პოლონელი სამხედრო ექიმის ფელიქს ზდანოვიჩისა და მაია მიქელაძის ოჯახში, 1855 წელს დაიბადა. სწორედ დედამისის სახელისგან მოდის მისი ფსევდონიმი – მაიაშვილი.

1871 წელს გიორგი ზდანოვიჩმა პეტერბურგის პოლიტექნიკურ ინ-სტიტუტში ჩააბარა, ხოლო 1873 წელს სასწავლებელად პეტერბურგის სამხედრო-სამედიცინო აკადემიაში გადავიდა, საიდანაც იწყება მისი რევოლუციური ცხოვრება. ის სხვა ქართველებთან ერთად (მაგ. ივანე ჯაბადარი, ალექსანდრე ციციშვილი, მიხეილ ჩიკოიძე და სხვა) იყო „სრულიად რუსეთის სოციალ-რევოლუციური ორგანიზაციის“ ერთ-ერთი დამაარსებელი.

1875 წლის სექტემბერში ის დააპატიმრეს. მის დაპატიმრებას მთლიანი ორგანიზაციის ჩავარდნაც მოჰყვა, ვინაიდან სხვების მამხილებელი წერილები და ორგანიზაციის პროგრამაც სწორედ ზდანოვიჩს უპოვეს. 1877 წელს სხვებთან ერთად „50-ის“ პროცესზე გაასამართლეს და 6 წლითა და 8 თვით ციმბირში გადაასახლეს. 1886 წლიდან ცხოვრობდა ტომსკში და ხელმძღვანელობდა „სიბირსკაია გაზეტას“. 1889 წელს გიორგი ზდანოვიჩი საქართველოში დაბრუნდა, ქუთაისში დასახლდა და

¹ წერილები გამოქვეყნებულია საისტორიო ჟურნალ „Красный Архив“-ში, 1927 წლის პირველ (მე-12) ნომერში, გვ. 188-204;

აქტიურად ჩაერთო ქვეყანაში მიმდინარე სოციალურ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში, ეკონომიკური საკითხების განხილვაში.

ისტორიკოსი დიმიტრი შველიძე ასე ახასიათებს მას: „გ. ზდანოვიჩი თავისი თანამედროვე პუბლიცისტებისგან უპირველესად პრაქტიკული აზროვნებით გამოირჩევა. იგი თეორიულ რეცეპტებს კი არ სთავაზობს მკითხველს, არამედ ცხოვრებისეულ გზებს, რეალური ვითარებიდან გამომდინარე პრაქტიკულ ორიენტაციას ეძებს. იგი მიესალმება მშრომელი გლეხობის გამამუღიანების პროცესს და კმაყოფილებით აღნიშნავს, რომ მამული „თუ კი ერთხელ ხელში ჩაიგდო ჩვენმა გლეხკაცმა, სიკვდილის მეტი ვეღარა გამოაცლის რა“. მეორე მხრივ, გ. ზდანოვიჩი ურჩევს ღარიბ თავადაზნაურობას შრომას მოჰკიდოს ხელი, დაინტერესდეს ალებ-მიცემობით და როგორმე მოერგოს იმ ახალ ეკონომიკურ წყობილებას, რომელიც გარდაუვალია ქვეყნისათვის. ეს იყო ერთადერთი გზა, რომელსაც შეეძლო თავადაზნაურობა ეხსნა გაპროლეტარებისაგან... გ. ზდანოვიჩი ენერგიულად ქადაგებდა, რომ ის სამრეწველო ობიექტები და ბურჟუაზიული დაწესებულებანი, რომელთა რიცხვიც სულ უფრო მატულობდა საქართველოში, ქართველი ერის, საზოგადოების ინტერესებს უნდა მომსახურებოდნენ“ (შველიძე 1993: 42).

მისი პუბლიცისტური წერილები უმეტესად სწორედ ეკონომიკურ საკითხებს ეხებოდა. როგორც ისტორიკოსი სიმონ ხუნდაძე წერდა, მისი და იაკობ ფანცხავას ნაწერები შემდეგში არჩილ ჯორჯაძის „საერთო მოქმედების ნიადაგის“ ერთ-ერთ წყაროს წარმოადგენდა (ხუნდაძე 1927: 169). 80-იან წლებში გ. ზდანოვიჩმა „უარყო ხალხოსნური დოქტრინა რუსეთისა და ასევე საქართველოს არაკაპიტალისტური გზით განვითარების შესაძლებლობის შესახებ და, პირიქით, ბურჟუაზიულ-ეროვნული პოზიციებიდან დაიწყო საქართველოსთვის კაპიტალიზმის განვითარების საჭიროების ქადაგება“ (შველიძე 1993: 41). მისი განსაკუთრებული ინტერესის ქვეშ ექცეოდა და აქედან გამომდინარე, მისი სახელი მჭიდროდაა დაკავშირებული, ჭიათურის მარგანეცის მრეწველობასთან. სიკვდილის ბოლომდე თავმჯდომარეობდა ჭიათურის მარგანეცის მრეწველთა საბჭოს, რომელიც ნიშნავდა სტიპენდიებს, აფინანსებდა ეროვნულ დაწესებულებებს.

1902 წლიდან გიორგი ზდანოვიჩი „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ ნამდვილი წევრი, ხოლო 1912 წლიდან ქუთაისის განყოფილების მუდმივი წევრი და გამგეობის თავმჯდო-

მარე იყო. ის გარდაიცვალა 1917 წლის 30 ივლისს, დაკრძალულია ქუთაისში.

წინამდებარე წერილები, რომელსაც უცვლელად, თარგმნილი სახით და შესაბამისი კომენტარებით ვაქვეყნებთ, XIX საუკუნის რევოლუციური მოძრაობის ისტორიის კვლევისათვის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წყაროა. ამ წერილებიდან ვიგებთ არა მხოლოდ „მოსკოველთა წრის“, არამედ ზოგადად, რუსეთის იმპერიაში მოქმედი რევოლუციური წრეების რევოლუციური საქმიანობის ზოგიერთ მეთოდებსა და გზებზე. წერილებში ნახსენები არიან სხვადასხვა, უმთავრესად კი ქართველი რევოლუციონერები, რაც მათი ბიოგრაფიის კვლევისთვისაც მნიშვნელოვანია.

სწორედ პირველი წერილი იყო ერთ-ერთი მთავარი მამხილებელი საბუთი, რომელიც გამოყენებულ იქნა სასამართლოზე „სრულიად რუსეთის სოციალ-რევოლუციური ორგანიზაციის“ წევრთა წინააღმდეგ.

წერილები პირველად 1927 წელს ე. კოროლჩუკმა გამოაქვეყნა ჟურნალ „კრასნი არხივში“. ქართულ სამეცნიერო სივრცეში წერილები მიმოქცევაში პირველად ჩვენ შემოგვაქვს.

ჟურნალის პირველ ნომერში ჩვენ მხოლოდ იმ წერილს გამოვაქვეყნებთ, რომელიც 50-ის პროცესზე ფიგურირებდა როგორც ერთ-ერთი მთავარი სამხილი.

გ. ფ. ზდანოვიჩის წერილი ივანოვო-ვოზნესენსკის ჰეზუს 1875 წლის 19 ივლისს

თქვენს წერილს თქვენ იწყებთ სიტყვებით: „პირველ რიგში“; დავინწყებთ ჩვენც ამნაირადვე. პირველ რიგში, უნდა დაგანახოთ, რომ თქვენ მეტისმეტი პრეტენზიები გაქვთ, თითქოს არ იცით აქაური პირობები. მეორე, ტყუილად ირჩებით დაამტკიცოთ, რომ თქვენი წერილი სწორადაა დაწერილი. ვერანაირი ეშმაკი მას ვერ გაიგებს. ჩვენ მას, როგორც დოკუმენტს ისე ვინახავთ. შარიანები არ ვართ და ამით დავასრულებთ თქვენთან პოლემიკას, თუმცაღა სურვილის შემთხვევაში, ბევრის მოძებნა შეიძლება, რის გამოც ღირს თქვენი გალანძღვა. მაგრამ ღმერთი თქვენკენ, გპატიობთ!

სიახლე ბევრია – კარგიც და ცუდიც. დავინწყოთ „მამებით“. ჩამო-

ვიდნენ მიხაილისა და ბეტკას მამები.¹ ჯერ პირველი, შემდეგ მეორეც. როგორც მამამ გადმოგვცა, მიხაილის საქმე კარგადაა: შეიძლება თავდებით გირაოთი გამოუშვან. ვნახოთ! ბეტკას საქმე უცნობია. მამა პიტერში წავიდა საფუსფუსოდ. საინტერესოა, რომ ჩვენ არ მოგვიძებნია და გაგვიცნია ერთმანეთისთვის ისინი, არამედ თავად შეკრეს პირი და უამბეს ერთმანეთს თავიანთი სევდის შესახებ. აღმოჩნდა, რომ მათ შეხების წერტილებიც აქვთ – და გაერთიანდნენ. ვფიქრობთ, მალე შედეგება „მამების“ წრე. დეიდაც ვიპოვეთ;² გოროდსკოის ნაწილში ზის; და-ვნერეთ წერილი, ის რატომღაც გაფითრდა, დახია და იატაკზე დაყარა. ამ უცნაურობის ახსნა არ გვაქვს. წერილი ვერას³ ხელით იყო დაწერილი. ფიოდორის საქმე თითქოს მიდიოდა და მზად იყო, თუმცა ციხის მსახური გააგდეს და კავშირი შეწყვეტილია.⁴ მიხაილო ითხოვს ივან ვას[ილევსკის]⁵ დათანხმებას, უარი თქვას თავისი ჩვენებისგან მასზე, რომ ის გაიცნო ნიკოლაის⁶ მეშვეობით და იცნობდა როგორც მიხაილ პეტროვს. ჟენია⁷ არაა, სახლში წავიდა. ვფიქრობ მალე წავიდე გზის საქმეზე. გზა დაიკარგა: გინცბურელებმა⁸ ჩაიგდეს ხელში, ე. ი. იმგვარად მოაწყვეს, რომ მათი წიგნებიც ჩვენი გზის გავლით შემოდის. უნდა განადგურდეს გვირაბები. აი ასეთი წყეულები არიან გინცბურელები, ჩვენ კი დიდი დურაკები ვართ: ვენდობით, ისინი კი გვაცურებენ.

სამხრეთიდან საერთოდ გულდასაწყვეტი ამბებია. ივ. ალ. და სონია⁹ გადაჭრით უარზე არიან ოდესაში დარჩენაზე და კიევის გუბერნიაში წავიდნენ, სოფელში. ოდესაში მასთან ჩვენებს ჰქონდათ საუბარი და ის გავიდა ჩვენი ორგანიზაციიდან, დაგვცვილდა. ეს იმითაა მამოტივირებული, რომ ის ადრე ცდებოდა, ფიქრობდა რა, რომ შესაძლებელი იყო რაიმე „ორგანიზაცია“. რამდენიც არ არწმუნეს, ის კლდესავით ურყევი

1 მიხაილი – ივანე სპირიდონის ძე ჯაბადარი. ბეტკა – ბეტია აბრამოვნა კამინსკაია.

2 იგულისხმება სოფია ილარიონის ასული ბარდინა.

3 ვერა სპირიდონის ასული ლუბატოვიჩი.

4 მიხეილ ჩიკოიძე პროპაგანდას ეწეოდა მოსკოვში, ფიოდორის სახელით. დაპატიმრეს 1875 წლის 4 აპრილს, მოკვლევის ბოლომდე არ ასახელებდა თავის სახელს და არ აძლევდა ჩვენებას. აქ საუბარია მისი გაქცევის მზადებაზე.

5 ივან ვასილის ძე ბარინოვი, მუშა, მისცა ჩვენება, რომლითაც ამხილა ჯაბადარი არალეგალური წიგნების გავრცელებაში. საბოლოოდ ჩვენებაზე უარი თქვა.

6 ნიკოლაი ვასილევ, მუშა, ასრულებდა მნიშვნელოვან როლს მოსკოვის ჯგუფის მუშაობაში.

7 ევგენია დიმიტრის ასული სუბოტინა. მოსკოველთა წრის ერთ-ერთი მთავარი წევრი.

8 ასეე დახდნენ ლავრისტებს, ლავროვის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენლის – ლევ გინცბურგის სახელის გამო. საუბარია წიგნების ტრანსპორტირებაზე, რომელსაც ზდანოვიჩი კურირებდა.

9 მოკვლევამ ვერ გახსნა მათი სახელები.

დარჩა. რაღაც შაიკაში შევიდა, რომელიც არ ცნობდა ორგანიზაციას, მაგრამ ამავედროულად ძლიერი ცენტრალიზაციით. წევრები არ უნდა იცნობდნენ ერთმანეთს, იყოფიან თანრიგებად და ა. შ., როგორც ჩვეულებრივ არის ხოლმე. ოდესიდან იწერებიან, რომ ამ კომპანიის შესახებ უარყოფითი ხმები დადის. ზოგადად, ჩვენ ცოტა თუ გვესმის ამ კომედიაში. ამას იწერებოდნენ ჩვენები, თავად კი ამასთან დაკავშირებით არ გვწერდა, მხოლოდ ხსნის თავის წასვლას ოდესიდან იმით, რომ ჰყავს რა ბევრი ნაცნობი, მისთვის იქ სახიფათოა დარჩენა. სისულელე, ათასგზის სისულელე! აქ რაღაც რიგზე არ არის, გავარკვევთ, ვნახავთ.

ვერა ტულაში იყო. ტულელები დანაშაულებრივად იქცევიან. მუშებს შორის უზარმაზარი ნაცნობობა აქვთ – და ჯერ კიდევ ერთი რევოლუციური წიგნიც არ წაუკითხავთ მათთვის, „სიფრთხილით“. ნიადაგი ძალიან კარგია, მრავალი რამის გაკეთება შეიძლება, უბრალოდ იქ უნდა გაიგზავნოს ვინმე მეტად ენერგიული, ვიდრე ეს თევზისმაგვარი მოღვაწეები, „ფრთხილი პროპაგანდისტები“, ივ. ალ-ის ნაწილები. ვფიქრობთ, რომ ოლგასა და ვანიუშას¹ იქ გადასახლება არ აწყენთ, ვინაიდან მათი ოდესაში დარჩენა სავსებით არ შეიძლება. მათ ეძებენ, ისინი არამზადა ზიგერმა დააბეზლა. ვახტელი იმავე დაბეზლებით ზის. ნადიმ² სამსახური უკვე იპოვა, ვასილისაც შეპირდნენ. თუ რაიმე მიზეზის გამო შეუძლებელი იქნება ოლგას ტულაში წასვლა, მაშინ მოგვინევს თქვენგან კაცის წართმევა, ვინაიდან ეს აუცილებელია პირველ რიგში იმიტომ, რომ იქ უზარმაზარი ნაცნობობაა და მშვენიერი ნიადაგი, მხოლოდ ბიძგია საჭირო, მეორე რიგში კი, ეს ზლობინი³ შეიძლება ივ. ალ.-მა გადაიბიროს. მაშინ ტულა წავიდა ჩვენი ხელიდან, ამის გაკეთება კი არ შეიძლება. „საპოგები“⁴ არსაიდან არაა. არანაირი ცნობები არაა არც სარატოველისგან, არც იგორისგან, ტულაში კი მით უმეტეს: მწერალი შეცვალეს, ახალია, რომელთანაც ზლობინი დაგვპირდა დალაპარაკებას, მაგრამ, ალაჰმა უწყის, როდის იქნება ეს ყოველივე. თუმცაღა ჟენია⁵ იწერება, რომ „არის იმედი“, რომ მანია⁶ მალე მიიღებს. იმედი კი

1 ოლგა სპირიდონის ასული ლიუბატოვიჩი. „ფრიჩების“ წევრი, შემდეგში ივანე ჯაბადარის მეუღლე.

ივანე ოკლადსკი, ცნობილი პროფოკატორი. ორივენი ტულაში გადავიდნენ. ივანე ოკლადსკი ოლგას ძმის სახელით. დაკავებისას ოლგა დააკავეს, ხოლო ივანმა გაქცევა მოახერხა.

2 ნადეჟდა დიმიტრის ასული სუბოტინა, ამ პერიოდში ოდესაში მუშაობდა.

3 ივანე ანდრეის ძე ზლობინი, პროპაგანდას ეწეოდა ტულაში, მუშაობდა ქარხანაში. ყალბი პასპორტები.

4 ევგენია დიმიტრის ასული სუბოტინა.

6 მარია დიმიტრის ასული სუბოტინა, ჯანმრთელობის მდგომარეობის გამო ორგანიზაციის საქმიანობაში აქტიურად არ იღებდა მონაწილეობას.

ბევრია, ხეირია ცოტა. ფეკლიუშა ცოლად გაყვა თავად მუტრუკს. ქორნილი გათამაშებულია, მამა კმაყოფილია. ფულს დაგვპირდა, მაგრამ ახლა ხელზე არ აქვს. ეგეც კარგია. გამკაზე¹ იცით... ყაბარდა რუსეთზე დაინიშნა. ყაბარდას საკითხზე. აქ ჩამოვიდა მუტ(რუკი) და ბევრი დამამშვიდებელი რამ მოყვა ყაბარდის შესახებ. ძლიერი აღელვება ადგილობრივ ახალგაზრდობაში, პარტიების ბრძოლა (პოლიტიკანებისა და სოციალისტების), სოციალისტები ჯაბნიან. საერთოდ საშინელი გამოცხლება და ცხოვრება. სვანეთში (მხარე კავკასიაში, ტომი განსაკუთრებული ენით, მაგრამ უმრავლესობა ქართულად საუბრობს, ცხოვრობენ მიუდგომელ ქვაბულში, მთებში) – ბუნტია. ამოჟლიტეს ჯარისკაცთა გარნიზონი, ამოხოცეს უფროსები, ჩახერგეს გზები. ეს ყველაფერი აქციზის გამო მოხდა. აქციზი არაყს დაადეს. ისინი არ ცნობენ ასეთ უკანონობას და პირშეკრულმა თავისუფალმა სვანებმა ხელი მოჰკიდეს თავის მუდამ მზადმყოფ იარაღებს. დეტალები ცნობილი ჯერ კიდევ არაა, მაგრამ საქმე ცხელი უნდა იყოს. ნაცვალის მიერ გაგზავნილია ტრუბეცკოი ბუნტის მოსათვინიერებლად. ქუთაისში შეიპყრეს ოსები, რომლებმაც ცხენების რემა მორეკეს. დაკავება იმითაა მოტივირებული, რომ თითქოს ისინი გამოგზავნილი არიან ოსების მიერ ქართველებთან „მოლაპარაკებისათვის“. ღმერთმა ქნას! ამბობენ, რომ აფხაზეთი აბუნტდება. თურქეთში განდევნილი ჩერქეზები ფხიზლად არიან, სრულყოფილად მზად არიან, მხოლოდ შემთხვევას ელოდებიან. კავკასია, ერთი სიტყვით, საომარ ფეხზეა. იქ ათჯერ მეტი ჯარისკაცი გაიგზავნა, ვიდრე აქამდე იყო. ეს – კავკასიაა. და აი რუსეთს შეხედეთ. 1) ვაგზავნით კორესპონდენციას (სხვას) ჩიგირინზე. 2. სერპუხოვში, კონშინის ფაბრიკაში მუშების ბუნტი იყო. აბუნტდა 4,000 ადამიანი. ითხოვდნენ დღესასწაულის დღეს მუშაობის გაუქმებას, ე.ი. შაბათის ღამეს. უარი თქვეს მუშაობაზე. გაფიცვა 14 დღე გაგრძელდა. ისინი სრულებით დააკმაყოფილეს. იქ გუბერნატორი ვოეიკოვი და სხვა არამზადები, ხალხს ძალიან თავაზიანად ექცეოდნენ, მუშებს ემლიქვნელებოდნენ გაუგონრებად. ჩანს, შეეშინდათ. მსგავს კორესპონდენციას მიიღებთ მალე. 3) იყო ბუნტი ტულაში, სახელმწიფო ქარხანაში. ოსტატებმა დაკარგეს ან გაფლანგეს მანქანები (რამდენიმე), და მუშებს მოკითხეს. მათ უარყვეს და დაიწყეს ბუნტი, როდესაც მათ დააკისრეს ჯარიმა გაფლანგული მანქანების საფასურად. დეტალები არ ვიცით. ზღოობინი კორესპონდენციას დაგვპირდა. 4. პიტერში კალატოზების გაფიცვა იყო კერძო მფლო-

¹ ანთიმოზ გამყრელიძე, ორგანიზაციის ერთ-ერთი აქტიური წევრი. საუბარი მიმდინარეობს მისა და ეკატერინა პეტრეს ასულ ტუმანოვას ფიქტიურ ქორწილზე.

ბელის წინააღმდეგ. 5. ამ დღეებში მთავარ შტაბში დაიყვირეს: „გაუმარჯოს რევოლუციას“. ახლა ჩხრეკაა, მაგრამ ვერაფერი იპოვეს. მწერლის გაგდება უნდოდათ, რომელმაც ასეთი „დერზკაია ფრაზა“ იყვირა, თუმცა რატომღაც შეიწყალეს. 6. პიტერში, კონნოის მოედანზე, სამი თუ ოთხი კვირის წინ განაჩენი წაუკითხეს ერთ „ადიუტანტს“, რომელიც, როგორც ერთნი ამბობენ, იპოვეს საბეჭდ დაზგასთან ვლადიმირის გუბერნიაში, სოფელ პავლოვში, სხვები ამბობენ, რომ ფაბრიკაში. ეს „ადიუტანტი“ რევოლუციურ სიტყვას ამბობდა: „ეს არაფერია, ბიჭებო, რომ დაგვსჯიან, გადაგვასახლებენ, არ დაეცეთ სულიერად, განაგრძეთ თქვენი საქმე. ძირს მეფე, ძირს მებატონეები“, და ა.შ.

გაგზავნეს ტელეგრაფი და გამოგზავნეს მედოლეები, რომლებმაც ჩაახშეს „წყელი რევოლუციონერი“. აი, როგორ! წაიკითხეთ დამატებით პალენის ცირკულიარი, რომელსაც თქვენ გიგზავნით, როგორ ეშინია ჩვენს მთავრობას რევოლუციონერების და არაფრის გაკეთება არ შეუძლია. უშვებს შეცდომებს, რიგ არათანმიმდევრულ ქმედებებს: მათთვის დალუპვაა, ჩვენ კი ხელს გვაძლევს. ცირკულიარი გამოგზავნილია საზღვარგარეთ ცალკეულ ბროშურად დასაბეჭდად, შესაბამისი კომენტარებით. მას უზარმაზარი წარმატება ექნება. კაბას მიიღებთ კანიასთან,¹ მასთანვეა დაშვებული შენახვის წიგნები. ვინაიდან აქ ბევრი ფული არ გვაქვს, ჯერჯერობით გიგზავნით 100 მანეთს. ვაგზავნით წიგნებს, რევოლუციურებს პატრონებით. მოკალთო, ისროლეთ, იმუშავეთ, იბუნტეთ. მწარეა ჩვენი ხვედრი! ხოხვა გვიწევს მე და ვერას: გაქცევას ვფიქრობთ. დიაკოვის საქმე დაიწყო. გაზეთების ნომრებს გამოგიგზავნით, სადაც იქნება ანგარიში საქმეზე. პირველ ნომერს ახლავე ვაგზავნით.

ჩანს, საინტერესო ცირკულიარის გამოგზავნას ვერ მოვასწრებთ. კათიასთან ერთად გამოვგზავნით.

P. S. ხომ არ გსურთ ფოსტით მიიღოთ m-lle გამკა (მართალია ის კანიაზე დაქორწინდა, მაგრამ მაინც არ კარგავს უფლებას ეწოდებოდეს m-lle). ოდესის თემმა შემოგვთავაზა ჩვენს ორგანიზაციაში მივიროთ სანჩო.² ამას იმით ხსნიდა, რომ მისი თვისებების გარდა, როგორც ადამიანისა, რომ ის იქნება კავკასიაში და იქ საჭიროა ჩვენი კაცის ყოლა. ორგანიზაციის მოსკოველი წევრები თანახმანი არიან და მხარს უჭერენ ოდესელების შემოთავაზებას. საერთოდ შეფერხება მხოლოდ თქვენზეა, თორემ სხვა ყველა თანახმაა.³

1 ეკატერინა პეტრეს ასული ტუმანოვა.

2 ალექსანდრე ციციშვილი.

3 ბოლო ორი ფრაზა მიწერილია ვერა სპირ. ლუბატოვიჩის ხელით.

გამოყენებული ლიტერატურის ნუსხა:

- ▶ შველიძე 1993: შველიძე დიმიტრი, პოლიტიკური პარტიების წარმოშობა საქართველოში, ნაკვეთი I, ფედერალისტები, თბილისი, გამომცემლობა „არსი“, 1993;
- ▶ ხუნდაძე 1927: ხუნდაძე სიმონ, სოციალიზმის ისტორიისათვის საქართველოში, ტ. 2, ნაროდნიკული და მარქსისტული სოციალიზმი საქართველოში, ტფ., სახელგამი, 1927;
- ▶ ისტორიული ჟურნალი „Красный Архив“, ტ. I (20), Москва, Ленинград, Государственное издательство, 1927.